

5

Etnografin positiot työn kestävyysemurroksen kentällä

Eeva Houtbeckers

Ilmaston kuumenemisen ja lajikadon kaltaiset monipaikkaiset ja globaalit ilmiöt haastavat ihmisyyshyönteisten totuttuja toimintatapoja. Ekososiaaliset kriisit synnyttävät jännitteitä vanhojen toimintatapojen ja muutospaineiden välille myös työn kentällä. Etnografinen tutkimus hahmottaa kehkeytymässä olevaa muutoksia työn asemassa ja tekee näkyväksi sen piiloon jääviä tekijöitä. Tutkimuksen aikana tutkijan oma muuttuva suhtautuminen kestävyysmurrokseen voi tarjota kiinnostavia näkökulmia tutkittavaan ilmiöön.

Kun olen puhunut ihmisille mitä tutkin eli miten työllistää itsensä ilman kasvu[talous]tavoitetta, osa sanoo että "tuollaista tutkimusta tarvitaan". Olen hämilläni. (1) Onnistuinko todella väittämään ajatukseni muille? (2) Ovatko he vain kohteliaita? (3) Jos tällaista tarvitaan, miksi useampi ei tule tilaisuuksiin tai muuta elintapojaan? Miksi vastuu ulkoistetaan poliitikoille, tutkijoille ja aktivisteille? (Ote kenttäpäiväkirjasta 2017)

Etnografinen tutkimukseni vuosina 2017–2022 käsitteli työtä ja toimeentuloa työn-tekijöiden näkökulmasta kestävyysmurroksessa, kasvutalouden jälkeen, ja vastasi kysymykseen miten tulla toimeen planeetan rajoissa silloin, kun oman työn tavoitteena on löytää ratkaisuja tai lievitystä ekokriisiin (Houtbeckers 2023). Tutkin ruohonjuuritoimijoiden kenttää, jossa ihmiset pyrkivät ammattitaidoillaan vastaamaan kokemiinsa ekososiaalisiin kriiseihin. Aikaisempaa etnografista ja toimintatutkimusta

työstä kestävyysmurroksessa on tehty muun muassa elävän talouden tutkimusalalla (Gibson-Graham, Healy, Cameron ja Talvikallio 2019).

Kestävyysmurroksessa yhteiskunnat muuttuvat kokonaisvaltaisesti sopeutukseen moninaisiin ekososiaalisiin kriiseihin (Siivonen ym. 2022). Koska kestävyysmurros vaikuttaa kaikkiin yhteiskunnan aloihin, myös työ ja sen ymmärrys ovat muutoksessa (ILO 2018; Taipale & Houtbeckers 2021). Työn ja ympäristön tutkimus käsittelee näitä kysymyksiä (Kasvio 2014). Koska kestävyysmurros on kompleksinen, työn ja toimialojen muutosta on hyvin vaikea ennakoida kokonaisuutena. Millaista on ihmisten ja muunlaisten toimijoiden tekemä työ kestävyysmurroksessa silloin, kun tavoitteena on siirtyä kokonaisvaltaisesti kestävämpiin yhteiskuntiin, joissa kaikilla on mahdollisuus toimia maapallon kantokyvyn rajoissa?

Näiden epävarmuuksien takia halusin tehdä etnografista tutkimusta työstä kestävyysmurroksessa. Etnografisella otteella pystytään pureutumaan siihen, millaista työ on kestävyysmurroksessa, erityisesti työntekijöiden näkökulmasta. Etnografiassa eritellään ihmisten kuvaamia ratkaisuja ennakoimattomuuden ja kestävyysmurroksen jännitteisyyden vallitessa.

Työn kestävyysmurroksen ilmiön ymmärtämisessä ja kentän muodostamisessa minun tuli etnografina tarkastella monia ennakko-oletuksia työstä ja kestävyysmurroksesta. Prosessi on edellyttänyt käytettyjen käsitteiden purkamista ja uusien merkitysten muodostamista. Lisäksi tutkimustani on ajanut halu ymmärtää piilossa olevia käytäntöjä (ks. esim. Smith 2005; Hasu luku 10). Aikaisemman tutkimukseni perusteella tiesin, että on ihmisiä, jotka tekevät uravalintoja ekososiaalisiin kriiseihin liittyvän ymmärryksensä pohjalta. En vain vielä tiennyt, missä voisin kohdata heitä lisää.

Uudelle kentälle astuminen herättää kysymyksiä etnografian tekemisen menetelmästä ja edellyttää tutkijan omaa reflektointia. Miten tutkia kehkeytymässä olevaa työtä? Mihin mennään, kun mennään työn kestävyysmurroksen etnografiselle kentälle?

Kuvaan ensin kehkeytymässä olevan työn kestävyysmurroksen etnografista kenttää ja polkujani tälle kentälle refleктоimalla omaa asemaani. Nojaan organisaatiotutkijoiden Ann Cunliffen ja Geetha Karunanayaken (2013) työhön väliviivaviloista (*hyphen-spaces*), jotka käsittelevät tutkijan sijoittumista kentällä suhteessa tutkittavaan ilmiöön. Lopuksi pohdin, millaista on tehdä tutkimusta tunnistamattomasta työstä, jota jo tehdään kestävyysmurroksessa.

Kestävyysmurroksen ja työn taustaoletuksia

Terveisiä tältä yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen kollokviosta, jossa pidetyissä puheenvuoroissa jaettu näkemys on, että olemme astuneet uuden normaalin aikaan ja paluuta vanhaan ei ole. Siperian ikirouta sulaa. Linnut, hyönteiset, kalat ja nisäkkäät muuttavat. Tehotuotanto on vallalla

maankäytössä (maanviljely, rehu, metsät, vesistöt), vaikka juuri nyt pitäisi lisätä resilienssiä vastata väistämättömään muutokseen. Tarvitaan regeneratiivisuutta eli mahdollisuutta ekosysteemien vastata muutoksiin. Paluuta menneeseen ei ole. Kysymys kuuluu, kenellä on pääsy eli varaa pelastusvenneeseen. (Ote kenttäpäiväkirjasta 2019)

Jännite vallitsevien toimintatapojen ja ekologisen kriisin luomien muutospaineiden välillä on selkeä. Työn kestävyysmurroksen kentän ymmärtämisessä ja muodostamisessa on tärkeää avata taustaoletuksia. Yleisesti kestävyysmurros kuvataan yhteiskuntien siirtymänä kohti planeetan ekologisiin reunaehtoihin mahtuvaa ihmistoimintaa. Kestävyysmurrosta kuvaavien mallien mukaan kentällä on monenlaisia toimijoita, kuten yrityksiä ja toimialoja, virkahenkilöitä ja poliitikkoja, kuluttajia, kansalaisia, tutkijoita ja eri alojen ammattilaisia (Geels 2011, 24). Usein kestävyysmurros esitetään välttämättömänä ekososiaalisten ongelmien vuoksi.

Joissakin kestävyysmurrosta kuvaavissa malleissa institutionaaliset toimijat pyrkivät yhdessä muuttamaan toimintatapoja kestävämmiksi. Aikaisempi tutkimus osoittaa, että suuret yhteiskunnalliset murrokset ovat osalle toimijoista mieluisia, kun taas toisille hyvinkin epäedullisia (ks. esim. Polanyi 2020). Siksi kestävyysmurros ei ole vain rationaalinen prosessi, vaan se pitää sisällään valtakamppailuita ja moraalista pohdintaa. Kestävyysmurros onkin jännitteistä: Osa valtavirtaisista toimintatavoista, kuten ylenpalttinen lihansyönti, ei sovi yhteen kestävämpien yhteiskuntien kanssa. Jotta voidaan kehittää uusia toimintatapoja, kuten kasvipohjaista ruokakulttuuria tai fossiilisista polttoaineista vapaata infrastruktuuria, tulee uusiin toimintatapoihin panostaa. Tämä on tehtävä samalla, kun kestävämmistä toimintatavoista luovutaan. Suomessa tutkimusyksikkö BIOSin kehittämä ekologinen jälleenrakennus kannustaa toimijoita vihreämpiin investointipäätöksiin, jotka taas ohjaavat kestävämpään kysyntään ja tuotantoon (Järvensivu, Ahokas ja Toivanen 2022).

Luopumisen ja suosimisen prosessit luovat väistämättä jännitteitä ihmisryhmien, elinkeinojen, alueiden ja kansakuntien välille – ovat prosessit hallittuja tai eivät. Siksi erilaiset kansainväliset ja kansalliset toimijat puhuvat reilusta siirtymästä, jonka ajatuksena oli alun perin työntekijöiden tarpeiden huomioiminen toimialojen rakenteellisissa muutoksissa (Stevis 2021, 249). Myöhemmin käsite on levinnyt kattamaan kaikkien ihmisryhmien ja alueiden näkemysten huomioimisen kestävyysmurroksessa.

Esimerkiksi kansainvälinen työjärjestö ILO on pyrkinyt määrittelemään raporteissaan työtä kestävyysmurroksessa (ILO 2018; Taipale & Houtbeckers 2021). ILO:n ja muiden kansainvälisten järjestöjen näkökulma kestävyysmurrokseen on globaali, ja suositukset pyrkivät innostamaan eri toimialojen institutionaalisia toimijoita (Massa 2009). Näkemys työstä kestävyysmurroksessa on näissä teksteissä siksi osin sovitettu vallitsevaan taloudelliseen järjestelmään, jolloin työn merkityksen ja prosessien muutokset jäävät vähemmälle huomiolle (Taipale & Houtbeckers 2021; Räikkönen 2011). Perustulotutkija Johanna Perkiö (2023, 205) toteaa, että “[k]estävyysmurroksen näkökulmasta mikä tahansa työ ei kuitenkaan ole tavoiteltavaa, vaan työtä on arvi-

oitava sen ympäristövaikutusten perusteella”. Tällaisessa ajattelutavassa päätöksentekijöiltä edellytetään selkeämpää ohjausta siinä, millaista työtä kannattaa tehdä ekokriisin aikana sen lievittämiseksi ja ongelmien ratkaisemiseksi.

Kun käsitellään työtä kestävyysmurroksessa, keskitytään usein palkkatyöhön. Tämä on ymmärrettävää, sillä 2020-luvun globaalissa pohjoisessa yksilöiden toimeentulon ajatellaan perustuvan työntajan maksamaan palkkaan. Lisäksi sosiaaliturva- ja eläkejärjestelmät perustuvat palkkatyöhön – puhutaan palkkatyöyhteiskunnasta (Standing 2010). Palkkatyömallissa ihmiset opiskelevat ammatin, jota sitten toteuttavat työsuhteessa ja näin osallistuvat moniin yhteiskunnan instituutioihin, kuten vero- ja eläkejärjestelmiin. Yrittäjänä ihminen ansaitsee itse tulonsa ja vastaa erilaisista sivukuluista, joiden avulla hän osallistuu palkansaajien järjestelmiä vastaavien järjestelmien ylläpitoon. Siinä missä palkkatyömalli parhaimmillaan luo työntekijälle vakautta ja ennakoitavuutta, yrittäjämalli taas mahdollistaa joustavuuden, riskinoton ja henkilökohtaisen vaurastumisen.

Palkkatyöyhteiskunnan edellytyksenä on suotuisa muunlainen luonto, jonka hyödyntäminen mahdollistaa nykyiset kasvutalousjärjestelmät (Salleh 2009). Nykyisin ihmisten aiheuttamien ekologisten kriisien takia talouden ja työn edellytykset ovat syvässä murroksessa (Büchs & Koch 2017). Mikäli ekokriisiä ei oteta vakavasti, on myös länsimainen palkkatyö- ja talousmalli uhattuna.

Työn kestävyysmurroksen etnografisella tutkimuksella on mahdollista suunnata katse palkkatyötä laajemmalle. Silloin palataan työn tekemisen peruskysymyksiin: Miten mahdollistaa suoja, puhdas vesi ja ruoka ihmisyhteisöissä? Entä turva, hoiva, terveys ja kulttuurinen jatkuvuus? Miten mahdollistaa kaikille lajeille suotuisat elinolosuhteet? Nämä kaikki edellyttävät työtä. Vaikka teollinen yhteiskuntajärjestelmä vastaa näihin kysymyksiin omalla tavallaan, kestävyysmurroksessa monet totutut tavat kyseenalaistuvat.

Polut työn kestävyysmurroksen kentälle

Voin tuottaa useamman kertomuksen poluistani työn kestävyysmurroksen kentälle, ja osa niistä alkaa jo 2017 tammikuussa käynnistynyttä postdoc-tutkimustani aiemmin. Niitä yhdistävä tärkeä havainto on, että työn kestävyysmurroksen kenttä oli minulle osittain tuttu jo ennen tutkimustani.

Varautuminen suureen murrokseen lähellä ja kauempana

Vuoden 2008 globaalin taantuman jälkimainingeissa keskustelin silloisen järjestökollegani kanssa maailmanmenosta. Pohdimme, osaisimmeko tarpeen tullen kasvattaa itsellemme ruokaa. Minun oli tunnistettava, että en osaisi ilman neuvoja kasvattaa edes perunaa. Ajatus jäi itämään, ja myöhemmin hankimme elämänkumppanini kanssa puutarhapalstan, jolla opettelin ruuan kasvatuksen taitoja.

Lähiruuan omaehtoista hankkimista helpotti se, että kumppanini on kasvanut luomutilalla. Lähelläni oli henkilö, johon saatoin tukeutua ymmärtääkseni kasvu-kauden suunnittelua, esikasvatusta, suorakylvöjä, keskilämpötiloja, maanmuokkausta, kitkemistä, lannoittamista, kastelua, sadonkorjuuta ja säilömistä. Ensimmäisenä kesänä kitkin palsternakkapenkistä palsternakat ja jätin jäljelle rikkaruohot. Tämän jälkeen päätimme yhteisesti keskittää innokkaan energiani palstan vallanneiden lupiinien kitkemiseen sekä edellisten omistajien jättämien marjapensaiden hoitoon. Sittemmin taitoni ovat karttuneet, vaikka vieläkään kasvintunnistus ei ole vahvuuksiani.

Vuosien varrella kävin lukuisia keskusteluja kumppanini vanhempien kanssa luomutilan pitämisestä. Iltaisin yrittiteen äärellä vaihdetut ajatukset syvensivät ymmärrystäni siitä, millaista oli toimia alan edelläkävijänä 1980-luvun Suomessa, kun koko luomu sanana oli uusi. Miten ja mistä hankkia maatila? Miten ratkaista tarve edistää kestävästä elämäntapaa ja tulla toimeen järjestelmässä, jossa luomu ei ollut valtavirtaa? Näkökulmista oli apua, kun hain rahoitusta työn etnografialle ja myöhemmin osana etnografista kenttätöitäni vierailin omavaraisuuteen pyrkivissä kotitalouksissa eri puolella Suomea. Keskustelin neljän kotitalouden edustajan kanssa heidän tavastaan järjestää arkensa niin, että he voivat kasvattaa omavaraisuuttaan ja siihen liittyviä taitoja. Lisäksi vierailin joitakin kertoja Omavaraopiston talkoissa Kainuussa, missä vaalitaan ja luodaan kulttuurista ja materiaalista osaamista omaehtoiseen taloudelliseen toimintaan.

Ammattilaisuus ja toimeentulo kestävyysmurroksessa

Aikaisemmin osana väitöstutkimustani osallistuin tapaamisiin ja tutustuin niissä tutkihini ihmisiin, jotka murtautuivat palkkatyömallista ja työllistivät itsensä. He eivät kuitenkaan sopineet sankariyrittäjän kulttuuriseen kategoriaan. He tekivät arkista työtä sellaisen maailman eteen, jossa heidän ammattitaitonsa pääsi oikeuksiinsa, mikä kulki vastavirtaan kulttuurisia oletuksia (Houtbeckers 2016).

Palkkatyön sivuuttaminen saattaa tuntua eksoottiselta, mutta käytännössä palkkatyötä ei ole aina tarjolla työntekijälle edullisin ehdoin tai se ei takaa ennakoitavaa tuloa. Lisäksi palkkatyösuhteita voi omalla alalla olla tarjolla vähän, jos ollenkaan. Siksi monilla aloilla, esimerkiksi parturi-kampaajana tai taiteilijana, itsensä työllistäminen on usein ainoa tapa ansaita elantonsa ammattitaidollaan.

Väitöskirjavaiheessa kohtaamani itsensä työllistäjät olivat alojensa ammattilaisia, jotka kokivat niin suurta huolta ekologisesta kriisistä, että he halusivat edistää arvonsa mukaista toimintaa omassa työssään. He olivat toimialansa pioneereja vaate-tyksen, ruuan, liikkumisen ja projektityön kentillä. Koska heidän ideansa olivat uusia, niille ei vielä ollut selkeää markkinaa. Heille itsensä työllistäminen näyttäytyi luontevimpana väylänä edistää alansa kestävämpiä toimintatapoja ja lievittää ekokriisin seurauksia. Huolimatta siitä, että tutkimieni itsensä työllistäjien työn arki oli kuormittavaa ja epävarmaa, he pyrkivät silti varmistamaan toimeentulonsa ja edistämään aloitteita yhdessä muiden kanssa. (Houtbeckers 2016.)

2010-luvun lopulla nuorten kasvava ilmastohuoli nousi otsikoihin (Piispa & Myllyniemi 2019). Nuorten laajamittainen nouseva huoli ja omat väitöskirjahavaintoni innostivat minua hakemaan rahoitusta uudelle tutkimukselle. Kolme säätiötä myönsi rahoitusta tutkimukselleni, jonka teemana oli itsensä työllistäminen sosiaalisesti kestävämmän ja oikeudenmukaisemman maailman puolesta. Samalla lupasin selvittää sitä, miten työn ymmärrys on ekokriisin myötä muutoksessa. Lopulta minulla ei kuitenkaan ollut kovin selkeää ymmärrystä siitä, *mistä* löytäisin osallistujia tutkimukseeni. Etnografina tarvitsin kentälle pääsyä ja syvempää ymmärrystä.

Kohtuusliike väylänä työn kentälle

Jotta saisin selville, millaisia asioita Suomessa oli meneillään, pidin tärkeänä viettää aikaa kansalaisliikkeissä. Se kuitenkin edellytti omaa aktiivisuutta, sillä liikkeiden toiminta perustuu vapaaehtoistyölle. Olin tutustunut Kohtuusliikkeeseen jo vajaa kymmenen vuotta ennen kenttätöni alkua, ja talousalan perustutkintoni antoi hyvin pohjan oman panoksen tarjoamiselle. Englanniksi puhutaan *degrowthista*, *postgrowthista* tai *sufficiencysta*. Jatkuvan talouskasvun sijaan moninaisen kohtuusliikkeen toimijat tavoittelevat ihmisten ja muunlaisten hyvinvointia. Tämä tulisi saavuttaa laskemalla kokonaiskulutusta ja -tuotantoa vauraissa länsimaissa ja tasaamalla hyvinvointia globaalisti. Vaikka liike on saanut nimensä kielteisestä suhteesta kasvutalouteen, se pitää sisällään ekonomistien ja tutkijoiden lisäksi toimijoita muun muassa ekofeministisistä, post- ja dekolonialistista, antirasistisista ja ympäristöliikkeistä.

Kohtuusliikkeen ydinsanoma kiteytyy tammikuussa 2017 tekemääni havaintoon kansalaisopiston kahdesta kurssijulisteesta. Ensimmäisen kurssin tavoitteena oli tutustua yhteiskunnan talousasioihin. Luennot keskittyivät kansantalouteen päivittäisessä elämässä ja niiden aiheina olivat talouden toimijat (kotitaloudet, yritykset, julkisyhteisöt), rahamarkkinat, talouskasvu, suhdanteet ja talouspolitiikka. Toisella kurssilla taas käsiteltiin sitä, miten kansalaiset voivat vaikuttaa itselleen tärkeisiin asioihin. Luennot käsittelivät kansalaisliikkeiden historiaa, demokratiaa, kaupunkipolitiikkaa ja -aktivismia sekä yksinäisyyttä. Julisteita katsellessani ymmärsin, että kohtuusajattelun näkökulmasta teemoja tulisi käsitellä yhdessä. Talous kuuluu kaikille, mutta ei pelkästään opittavana asiana, vaan kaikkia koskettavana arkisena asiana, jonka haluttua kehitystä tulee pohtia demokraattisesti.

Väitöskirjan jälkeinen apurahatutkijuus sekä järjestötyön tuoma organisointikokemus mahdollisti minulle aktiivisemman osallistumisen Kohtuusliikkeen toimintaan. Loin yhteyksiä ruohonjuuritason toimijoihin eri puolella Suomea ja vierailin kohtuustapahtumissa, jotka käsittelivät esimerkiksi taloutta, työtä ja yhteyttä maahan. Käänsin eurooppalaista kohtuusmanifestia. Osallistuin eduskuntavaaleissa valettujen Kohtuusliikkeen vaaliteeseihin sitoutuneiden kansanedustajien tapaamisiin. Olin mukana perustamassa ja mahdollistamassa Kohtuusliikkeestä ponnistaneen kansalaisten metsäliikkeen toimintaa. Ennen pitkää sain käsityksen siitä, millaisia hankkeita oli käynnissä ja ketkä olivat tehneet palkkatyönormien näkökulmasta epätyypillisiä valintoja toimeentulostaan ja työstään.

Pandemian myötä isojen ryhmien kokoontumiset ja sitä myötä etnografisen kenttätönn tekeminen kasvokkain muuttuivat hankalaksi. Silti yksilö- ja parihaastattelut oli mahdollista toteuttaa virtuaalisesti tai kasvokkain turvallisuus huomioiden. Pyy-sin haastattelua ihmisiltä, joihin olin tutustunut tapahtumissa. Tapaamisissa olin havainnoinut miten osallistujat kuvasivat omaa asemaansa suhteessa käsiteltäviin aiheisiin. Ilman näitä havaintoja minulla ei olisi ollut ymmärrystä keitä kannattaisi haastatella. Kaikkiaan haastattelin 19 ihmistä, joista joitakin useamman kerran jo ennen pandemiaa. Kahden- tai kolmenkeskisissä teemahaastatteluissa keskustelimme osallistujien hankkeista, työstä ja toimeentulosta. Kysyin, mitä he tekevät arjessaan, mikä heitä innostaa ja lannistaa sekä millaiset käsitteet tai tittelit kuvaisivat heidän työtään.

Keskusteluissa vahvistui aikaisempi näkemykseni siitä, että Suomessakin on tunnistamatonta työtä, jota kuitenkin tehdään jo. Suurimmalle osalle haastattelemistani ihmisistä kokoaikainen ja jatkuva palkkatyö ei ollut mahdollista tai haluttua niissä teemoissa, joita he halusivat edistää. Aloitteisiin kuului luonnon monimuotoisuuden suojelua, metsien suojelua, vesistöjen ja soiden ennallistamista, koulutustoimintaa, omavaraisuuden edistämistä, maanomistusinstituution uudistamista, yhteisörahoi-tuksen kehittämistä ja yhteisöpohjaista tuotantoa (Houtbeckers 2023). Tutkimieni hankkeiden omaehtoinen taloudellinen toiminta (Kallio & Houtbeckers 2022) osaltaan mahdollisti työn tekemisen ajassa, jossa korostuu voitontavoittelun merkitys (Gibson-Graham ym. 2019; Salleh 2009).

Tutkijan liikettä eri positioiden väleissä työn kestävyysmurroksen kentällä

Tätä kai on sitten etnografia "kotona"? Olen kentällä, [...] hoidan akateemi-sen työn asioita, lapsen asioita puhelimessa, muita asioita meilitse ja palaan kentälle. Ei meinaa ihan pää pysyä mukana. Vaikka en sitten tiedä pysyisikö se, jos olisin jossakin [muualla] putkeen pidempään? Tämä pirstaloitunut työ sopii jotenkin tähän talouden tutkimiseen: ei ole vain yhtä kenttää. Kent-tä on kaikkialla, ja ainoa tapa pitää se loitolla tai tehdä se näkyväksi on olla tietoinen. Tietoinen mistä? Omista reaktioista nyt ainakin. Niistä lukuisista tavoista, joita talous tuo eteemme. Esimerkiksi [eilen] illalla kohtuussemi-naarissa minua kiinnosti itse sisällön lisäksi se työ ja talous, mitä tarvitaan, että puhuja saadaan Intiasta Suomeen. (Ote kenttäpäiväkirjasta 2017)

Kenttätönn arki on sotkuista, ja silloin teoreettiset menetelmävalinnat saattavat tuntua kaukaisilta muistoilta. Kuten edellisessä osiossa kuvasin, etnografin vaikutus kentällä voi olla hyvinkin aktiivinen (ks. myös Saari & Levonius luku 6). Siksi on tärkeää pohtia sitä, miten kentällä etnografina suhteutuu muihin toimijoihin. Or-ganisaatiotutkijat Ann Cunliffe ja Geetha Karunanayake (2013) kirjoittavat neljästä

ääripäästä, väliviivatiiloista, joiden lomassa etnografit vaihtavat paikkaa ollessaan kentällä: sisäpiiriläinen–ulkopiiriläinen, samankaltaisuus–erilaisuus, sitoutuminen–etäisyys ja poliittinen aktiivisuus–neutraalius. Näiden lisäksi ilmiön ja kentän tuntemus voi nostaa esille joukon muita väliviivatiiloja, joissa voi tarkastella kenttätöysuhteita.

Cunliffen ja Karunanayaken (2013) mukaan tutkija voi olla tutkimansa ilmiön sisäpiiriläinen, ulkopiiriläinen tai asettua johonkin näiden ääripäiden välillä. Tutkijana voi pohtia, onko itse osa ilmiötä muussakin roolissa kuin tutkijana, työskenteleekö osana kenttää vai sen ulkopuolella, pitävätkö tutkimukseen osallistujat tutkijaa yhtenä heistä ja tekeekö tutkija etnografiaa ”kotonaan”.

Olen tutkimani ilmiökentän sisäpiiriläinen monella tapaa. Toimin itse ruohonjuuritason liikkeissä ja minulla on sukulaisuussuhteiden kautta suoria kontakteja maatyötä tekeviin. Lisäksi olen itsekin työntekijä kestävyysmurroksessa, jälkikapitalismin aikana. Halusin tehdä apurahalla tutkimusta tärkeänä pitämästäni aiheesta, enkä hakeutunut tutkijana palkkatöihin. Apurahatutkijoiden aikaisempaa paremmasta asemasta huolimatta status vaikuttaa muun muassa toimeentulon tasoon, sosiaaliturvaan, eläkekertymään ja pääsyyn työterveyshuollon piiriin. Oman positioni ymmärtäminen on avannut lukuisia keskusteluita kenttätöiden aikana. Kuten moni tapaamani ihminen, olen ymmärtänyt, että minun odotetaan tekevän töitä kasvutalouden mahdollistamiseksi ja hoitavan ”maailmanpelastuksen” omalla ajallani. Tämä binäärinen ajattelu jakaa minut ja monet muut kahtia. Samoin kuin kentällä kohtaa mani ihmiset, olen itsekin vuosia kamppaillut sen kanssa, mitä teen isona.

Reilu vuosi kenttätöiden aloittamisen jälkeen kuvasin etnografikollegalle sitä, miten oman ruuan tuotanto on yksi merkki siitä, missä kohtaa kohtuullistamisen polkua on. Kanojen pitäminen ja säännöllinen kotieläimistä huolehtiminen on merkki sitoutumisesta paikkaan. Kuivakäymälä on merkki siitä, että ajattelee materiaalikiertoa kokonaisvaltaisesti. Hetken kuunneltuaan kollega kommentoi, että olen sisäpiirissä. Pidin tätä yllättävänä mutta paljastavana. Hiukan myöhemmin keväällä pidin esitystä tutkijakollegoille ja totesin olevani ”aika pihalla” siitä, minkälaisen ilmiön äärellä olen.

Juuri akateemisen työn tekeminen tekee minusta ulkopiiriläisen. Etnologien Outi Fingerroosin ja Jukka Jouhkin (2014, 92) mukaan tutkija voi olla mukana kulttuurissa ja kentällä aktiivisesti, mutta silti etnografi on ensisijaisesti tutkija. Staattisen position sijaan liikuin kenttätöiden aikana erilaisten positioiden välillä. Liike ei ole aina helppoa eikä miellyttävää, mutta silti sitä tapahtuu.

Tällä viikolla luin, että tutkijoiden ryhmittymä pitää ekosysteemien keskinäisriippuvaa murentumista niin vakavana, että 2040–2060 ihmissiviliisaatio tällaisenaan päättyy. Pelottaa ihan saatanasti. Pohdin, miten voin taata lapsilleni säällisen elämän. Millaisia taitoja heille tulisi opettaa? Miten heille tulisi puhua näistä asioista? Minne me voimme muuttaa ja viljellä oma ruokamme? Missä minua tarvitaan eniten? Pysynkö viimeiseen asti tutkimuksessa ja politiikassa? Vai yritänkö vaikuttaa lähipiiriini mahdollisim-

man paljon? Tuntuu, että heilun kahden maailman välillä. Välillä ompelen lapselleni nimilappua jääkiekkopaitaan. Välillä mietin mahdollista tilanetta, joka siintää taivaanrannassa, kun ihmisillä ei [ehkä] ole toimeentuloa ja terveydenhuolto on vähäistä. Mitä tapahtuu? Tuntuu, että epävarmuus omasta toimeentulosta akatemiassa on pienin murheistani. (Ote kenttäpäiväkirjasta 2020)

Samankaltaisuus-erilaisuus-ulottuvuudella on mahdollista tarkastella sukupuolen, etnisyyden, luokan, uskonnon, kielen, arvojen, identiteetin tai symbolien ymmärryksen samankaltaisuutta tai erilaisuutta (Cunliffe & Karunanayake 2013). Suomalainen kohtuusliike on valkoinen, pääosin suomenkielinen ja paikoitellen keskiluokkainen, mutta myös pienituloisia toimijoita on mukana. Näiden osalta kuulun siihen joukkoon, joiden elämäntavan mahdollistaa globaali sosiaalinen ja ekologinen velka (Salleh 2009).

Sen sijaan sukupuolen erot ja sukupuolittunut työ olivat asioita, joihin kiinnitin huomiota kenttätöön aikana. 2010-luvun lopun kohtuusasiantuntemus vaikutti olevan miestapaisten kenttää, kun taas mahdollistava hoivatyö naistapaisten. Tapahtumissa miehet puhuivat sisällöistä ja naiset kuuntelivat. Lisäksi naiset usein fasilitoivat ryhmäkeskusteluita, ruokahuoltoa tai muuta materiaalista tukea. Toisinaan kävin kiinnostavia sisältökeskusteluita keittiössä ruuanlaiton lomassa tai paimentaessani omaa jälkikasvuani muiden paikalla olevien pikkulasten vanhempien kanssa. Työn sukupuolittunut jako mureni aika-ajoin, sillä esimerkiksi naistapaisena toimin talouden asiantuntijaroolissa eri yhteyksissä. Sukupuolen moninaisuus ei yhteisten tapaamisten keskusteluissa tullut esiin, vaikka hyvin todennäköisesti ainakin joidenkin kokemus itsestään poikkeaa heille syntymässä määritellystä sukupuolesta.

Toisinaan koen suurta erilaisuutta:

Yritän sopia tapaamista henkilön kanssa, joka asuu omavaraisuuteen pyrkivässä kotitaloudessa. Hän on hyvin kuormittunut. Käyn keskustelua yhteisen tuttumme kanssa siitä, miten omat ideologiset valinnat saavat vaikuttaa muihin. Pohdin, miten kapitalistisen elämäntavan mukaiset käytänteet ovat itsestäänselvyys: kaikkien tulee käyttää autoa eikä julkisia, jotta pääsevät sujuvasti paikalle; heidän, joilla ei ole palkkatyötä, on joustavampaa tulla ja kulkea verrattuna heihin, joilla on ”tärkeämpi” palkkatyö; he, jotka haluavat pitää kiinni omasta maaseutuelämisen rytmistä, vaikuttavat joustamattomilta verrattuna heihin, jotka asuvat etelän isossa kaupungissa ja noudattavat itsestäänselvyytenä rytmiä, johon muualla asuvien tulisi mukautua. Silti ajattelen ainakin osittain, että elämäntapa on valinta ja että sen mukanaan tuomaa stressiä ei saa purkaa muihin. Koska itse on valinnut tietynlaisen olemisen tavan? (Ote kenttäpäiväkirjasta 2017)

Kenttätöön aikana koin samankaltaisuutta muiden kanssa siitä, miten kansalaisten oletetaan elävän. Kokemus stressistä jälkikapitalismissa on yhteinen, sillä elämää

kaupungissa ja maaseudulla yhdistävät samankaltaiset oletukset hyvästä elämästä osana teollista yhteiskuntaa. Kuinka tietoisesti olen itse valinnut elämän isossa kaupungissa asuntolainoineen ja palkkatyöoletuksineen? Se, miten aktiivisesti ”valitsee” elämäntavan, voi vaihdella, mutta silti on monia toimintatapoja, joihin ei yksin voi vaikuttaa.

Sitoutuminen tai etäisyys liittyvät siihen, miten tutkija ottaa tai on ottamatta osaa tutkimansa kentän toimintaan. Tutkija voi myös reflektoida emotionaalista sitoutumistaan (Cunliffe & Karunanayake 2013). Toisena kenttätövuotenani kirjoitin kenttäpäiväkirjaani:

Ensimmäistä kertaa kenttätöitä tehdessä minusta tietoisesti tuntuu, että en kestä tätä tietoa. En kestä sitä, miten paskassa jamassa maapallo on. En kestä miten paljon on muutettavaa ja epäkohtia. En kestä millaisen maailman minä ja sukupolveni on jättämässä lapsilleni, yhdelle vielä syntymättömälle ja yhdelle syntyneelle. En kestä ajatusta, että huomenna on (tapahtuman nimi poistettu), ja minun tulisi olla mukana työryhmässä, jossa keskustellaan ratkaisuksista, vaikka minulla on näin toivoton olo. (Ote kenttäpäiväkirjasta 2018)

Tekstistä paistaa tuska, joka kertoo syventyneestä sitoutumisestani kenttään. Melko aikaisessa vaiheessa kenttätöitä aloin pohtia aineistoni eksotisoinnin vaaraa. Tutkijana koen eettistä vastuuta siitä, millaisena esitän työn, joka poikkeaa totutusta. Teollisen elämänrytmin omaksuneille toisten valinta järjestää elämänsä vuodenaikojen kierron mukaan voi tuntua vieraalta. Koin kenttätöiden aikana näitä toisistaan eroavia todellisuuksia lomittain. Miten kuvata kehollista kokemusta astumisesta ketjuhuoltoaseman räikeän väriseen rakennukseen sen jälkeen, kun on viettänyt useamman päivän metsän keskellä?

Samoihin aikoihin aloin ärtyä siitä, miten tutkimusseminaareissa puhuessani osa yleisöstä halusi erottaa itsensä työn kestävyysmurroksen kentästä. Vakiokommentti on, että kaikki eivät voi muuttaa maalle viljelemään perunaa. En puhuessani esittä tällaisia vaateita, eikä niitä esitä myöskään kukaan kohtaamistani ihmisistä, jotka ovat päättäneet asua maaseudulla ja viljellä omia perunoitaan. Usein muistutan, että lukuisat ihmiset kaupungeissa ovat päättäneet viljellä perunoita esimerkiksi parveke- ja laatikoissa, vaikka se ei koko vuoden perunatarvetta kattaisikaan. Myöhemmin kenttätöissä ymmärsin paremmin, miksi ihmiset alkavat viljellä omaa ruokaansa:

Miten elää tämän pinnan alla majailevan valtavan synkän avaruuden kanssa? Miten sietää tätä kaikkea surua, raivoa, pelkoa ja epätietoisuutta? En voi tietää, koska viimeinen hyönteinen ja sitä myötä ihminen kuolee. Sitä ennen mitä haluan tehdä? Haluan olla läheisten kanssa ja toimia heidän hyväksi. [...] Haluan toimia myös muiden hyväksi. Haluan kääntyä ulospäin, enkä vajota tähän synkkyyteen sisälläni. Luulen, että minulle on tässä tutkimuksessa käynyt niin, että olen tullut ”natiiviksi”. Tätä on se tuska, josta

muut puhuvat. Tätä on se pimeys, josta he kääntyvät pois päin. Tämän pimeyden takia he viljelevät ruokaa ja hoitavat puutarhojaan. Tämän takia he toimivat yhdessä. (Ote kenttäpäiväkirjasta 2019)

Kenttätöön päätyttyä etäisyyteni kenttään on kasvanut. Silti pidän itsensä eriyttämistä työn kestävyysmurroksesta merkinä välttämättömän muutoksen kieltämisestä. Tämän takia toimin liikkeissä edelleen varsinaisen etnografisen kenttätöni jälkeen.

Cunliffen ja Karunanayaken (2013) mukaan poliittisen aktiivisuuden tai neutraaliuden kuvaamisella on mahdollista eritellä sitä, missä määrin tutkija edistää tutkimansa kentän toimijoiden poliittisia tavoitteita yhdessä heidän kanssaan. Puuttuuko tutkija kamppailujen kulkuun tai ottaako hän niissä aktiivisen roolin? Onko koko tutkimus suuntautunut sosiaalisen tai poliittisen muutoksen aikaansaamiseksi?

Suunnittelin ja toteutin etnografian sellaisten työntekijöiden näkökulmasta, jotka pyrkivät työssään lievittämään tai ratkaisemaan ekokriisin aiheuttamia ongelmia. Huomion kohdistaminen ilmiöön valitusta näkökulmasta ja toimiminen ruohonjuuritason liikkeissä voi joidenkin mukaan tehdä tutkimustyöstäni poliittisesti aktiivista. Itse miellän positioni sitoutuneeksi tutkijuudeksi (*engaged scholarship*), josta elävän talouden tutkimuksesta inspiroituneet Brian Burke ja Boone Shear (2014) kirjoittavat. Sitoutuneessa tutkijuudessa tutkija-aktivistit kytkeytyvät toimintoihin, jotka edistävät planeetan rajat huomioivia kestävämpiä elämisen tapoja. Vaikka olen kokenut monenlaisia tunteita etnografisen kenttätöiden aikana ja pohdiskellut mahdollisuuksia tehdä tutkimustyötä irrallaan sotkuisesta kentästä, ei irrallisuus kohdallani olisi mielekästä.

Tutkimusta tunnistamattomasta työstä, jota tehdään jo

Siirtymät postfossiiliseen, jälkikapitalistiseen ja/tai kasvutalouden jälkeiseen yhteiskuntaan voisivat pitää sisällään uudelleenmetsittäjiä, vesistöjen ennallistajia, ilmastonmuutos- ja monimuotoisuusneuvoja, ruohonjuuritason aloitteiden verkottajia, eläinten kokemusten tulkkeja, kumppanuusmaatalouden osaajia, siemenpankkiireja, keskinäisten säästö- ja vakuutusyhteenliittymien asiantuntijoita jne. Todennäköisesti ekososiaaliset murrokset muuttavat työtä ja toimeentuloa tavoilla, joita en edes osaa kuvitella. (Ote kenttäpäiväkirjasta 2020)

Etnografiani myötä ymmärsin paremmin millaisia työn muutoksia, uusia työjärjestelmiä ja positioita kestävyysmurros tuottaa. Kestävyysmurroksessa tehtävää uudenlaista työtä on paljon. Samalla monet perinteikkäät alat, olemassa olevat työpaikat ja ammattitaitoiset työntekijät ovat tärkeitä sosiaalisesti oikeudenmukaiseman ja ekologisesti kestävämmän arjen mahdollistamiseksi ekososiaalisten kriisien

aikakaudella. Työn ennakointi ei ole neutraalia, vaan se pitää sisällään ääneen lausumattomia oletuksia. Työn kestävyysmurroksen etnografia ja etnografian prosessin avaaminen tekevät näitä oletuksia näkyväksi.

Kestävyysmurros on moniulotteinen poliittinen projekti, jolla on merkittäviä vaikutuksia ihmisiin, instituutioihin, globaaliin oikeudenmukaisuuteen, muunlajisiin eläimiin, kasveihin ja maaperään. Näiden muutosten ennakoimattomuuden ja mitataavan suuruuden takia koko työn käsite on murroksessa. Yhdelle tutkijalle tutkimuskentän mittakaava on huimaava. Ympäristöfilosofi Timothy Morton (2013) on tutkinut ilmaston kuumenemisen käsitteellistämistä. Morton kuvaa alati kiihtyviä monipaikkaisia prosesseja sellaiseksi, jota voi olla ihmisenä jopa mahdoton ymmärtää. Kiihtyvä tahti periytyy hitaista poliittisista päätöksistä, vaikka planeettamme ihmistoiminnalle asettamat ekologiset reunaehdot ovat olleet tiedossa jo vuosikymmeniä.

Olen työn kestävyysmurroksen etnografisen tutkimuksen myötä ensinnäkin purkanut työn ja kestävyysmurroksen käsitteitä ja määritellyt niitä uudestaan tavoilla, joita kentällä olen havainnut. Esimerkiksi tässä tekstissä olen tuonut tutkijana kohtaamani eri aloitteet ja työn tekemisen muodot kestävyysmurroksen käsitteen alle, sillä käsite on saanut julkisessa keskustelussa määräävän aseman (Järvensivu ym. 2022). Silti tutkimukseeni osallistuneista vain osa käyttää kestävyysmurroksen käsitettä. Kestävyysmurroksen sijaan tutkimukseen osallistuneet puhuvat havaitsemistaan ilmiöistä, kuten vesien rehevöitymisestä, luontokadosta tai ihmisten vieraantumuksesta luonnosta (eli itsestään). He kuvaavat laajasti ekokriisiä sekä tarkemmin tietyn toimialan, kuten maa- tai metsätalouden ongelmia. Keskusteluista käy ilmi, että ilmiöiden kuvausten taustalla on ymmärrys yhteenkietoutuneista globaaleista prosesseista, jotka ilmenevät paikallisesti esimerkiksi sosiaalisina, ekologisina, kulttuurisina ja poliittisina ongelmina. Heidän tapansa, joka toisinaan eroaa julkisesta tai kestävyystutkijoiden käyttämästä kielenkäytöstä, tekee tutkimuksesta haastavaa viimeistään siinä vaiheessa, kun tarkoitus on viestiä ilmiöstä muille tutkijoille.

Toiseksi etnografisten havaintojen tekeminen kenttätöissä on tarkoittanut oman position ja työntekijyyden reflektointia. Työn ja talouden tutkimus kestävyysmurroksessa on edellyttänyt itselleni uusien näkökulmien omaksumista. Lisäksi olen yhä vakuuttuneempi siitä, että ajassamme kehkeytyy uusia käytänteiden yhdistelmiä tai mahdollisesti myös aivan uusia ilmiöitä. Ne haastavat totutut tavat ymmärtää työtä ja toimeentuloa, mikä todennäköisesti aiheuttaa konflikteja.

Kolmanneksi työn kestävyysmurroksen tutkimus on tehnyt minut tietoiseksi ajallisuudesta. Itse etnografinen työ on osoittautunut hitaaksi ilmiön verkostomaisuuden takia. Kestävyysmurros on kaikkialla, mutta ilmenee eri tavoin paikasta toiseen. Etnografina kiinnitän huomiota yksityiskohtiin, kun taas ilmiön globaalin luonteen vuoksi myös kokonaiskuvasta on muodostettava jonkinlainen käsitys. Ajallisuus monimutkaistaa ilmiön hahmottamista: Arjen toiminta tulee mahdollistaa planeetan rajoihin tässä ajassa, kun toiminnan vaikutukset ja hyödyt suuntautuvat tulevaisuuteen. Toimimatta jättäminen on myös ratkaisu, jonka seuraukset kannetaan tulevaisuudessa. Kun saastuttavien alojen rajoitukset ovat viivästyneet ja investoinnit ovat

jääneet tekemättä, vaihtoehtojen horisontti kapenee. Siksi jatkotutkimus voi keskittyä ajallisuuden ymmärtämiseen.

Kuvaamalla omaa prosessiani rohkeiden työn tutkijoita ja etnografeja tarttumaan työn kestävyysmurroksen tutkimukseen, sillä kenttä on rikas ja poliittisesti merkittävä. Ihmiset toimivat jo edistääkseen kestävyysmurrosta tärkeäksi katsomillaan aloilla omissa yhteisöissään ja laajemmin.

- Kestävyysmurroksessa myös työn käsite on muutoksessa
- Etnografian avulla voi saada selville millaisia työn muutoksia, uusia työjärjestelmiä ja positioita kestävyysmurros tuottaa.
- Etnografisen tutkimuksen myötä on mahdollista purkaa keskeisiä käsitteitä ja määritellä niitä uudestaan kenttätöiden havaintojen pohjalta.
- Laajaa kenttää koskeva etnografia, kuten työn kestävyysmurros, edellyttää riittävästi aikaa perehtyä toimijoihin ja kentän suhteisiin
- Etnografisten havaintojen tekeminen kenttätöissä tarkoittaa myös oman position ja työntekijyyden reflektointia ja voi edellyttää uusien näkökulmien omaksumista.

Kirjallisuus

- Büchs, M. & Koch, M. (2017). *Postgrowth and wellbeing: Challenges to sustainable welfare*. Cham: Springer International Publishing.
- Burke, B. J., & Shear, B. (2014). Introduction: Engaged scholarship for non-capitalist political ecologies. *Journal of Political Ecology* 21(1), 127–144. <https://doi.org/10.2458/v21i1.21128>
- Cunliffe, A. L. & Karunanayake, G. (2013). Working Within Hyphen-Spaces in Ethnographic Research: Implications for Research Identities and Practice. *Organizational Research Methods* 16(3), 364–392. <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1094428113489353>
- Fingerroos, O. & Jouhki, J. (2014). Etnologinen kenttätyö ja tutkimus. Teoksessa Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos, 79–108.
- Geels, F. W. (2011). The multi-level perspective on sustainability transitions: Responses to seven criticisms. *Environmental Innovation and Societal Transitions* 1(1), 24–40. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2011.02.002>
- Gibson-Graham, J. K., Healy, S., Cameron, J. & Talvikallio, E. (2019). *Elävä talous – Yhteisen tulevaisuuden toimintaopas*. Tampere: Vastapaino.
- Houtbeckers, E. (2023). Miten tulla toimeen planeetan rajoissa?: Kestävyyismurros transformatiivisen työn tekijöiden näkökulmasta. *Työväentutkimus Vuosikirja* 37, 45–63. <https://doi.org/10.37456/tvt.131269>
- Houtbeckers, E. (2016). *Mundane social entrepreneurship: A practice perspective on the work of microentrepreneurs*. Aalto University Publication Series DOCTORAL DISSERTATIONS 171/2016. Helsinki: Aalto University.
- ILO (2018). *The employment impact of climate change adaptation*. Geneve: International Labour Office. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/publication/wcms_645572.pdf
- Järvensivu, P., Ahokas, J. & Toivanen, T. (2022). *Tavoitteena reilu ja kestävä talous: Siirtymään tähtäävät aloitteet suomalaisessa keskustelussa ja politiikassa*. Sitra muistio. Helsinki: Sitra.
- Kallio, G. & Houtbeckers, E. (2022). Kuluttajakansalaisen kritiikistä omaehtoiseen toimijuuteen ruokataloudessa. Teoksessa Senja Laakso & Riikka Aro (toim.) *Planeetan kokoinen arki – Askelia kestävämpään politiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus, 215–230.
- Kasvio, A. (2014). *Kestävä työ ja hyvä elämä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Massa, I. (2009). Vihreä sopimus uutena yhteiskuntapolitiikan strategiana. *Janus* 17(3), 231–247.
- Morton, T. (2013). *Hyperobjects: Philosophy and ecology after the end of the world*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Perkiö, J. (2023). Työhön kannustamisesta kestäväysmurrokseen: Mitä perustulokeskustelu kertoo sosiaaliturvan mahdollisuuksista? Teoksessa Teppo Eskelinen, Eeva Jokinen, & Lilli Aini Rokkonen (toim.) *Tehostamisyhteiskunnan jäljet*. Jyväskylän yliopisto, 185–213. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9499-0>
- Piispa, M. & Myllyniemi, S. (2019). Nuoret ja ilmastonmuutos. Tiedot, huoli ja toiminta Nuorisobarometrien valossa. *Yhteiskuntapolitiikka* 84(1), 61–69.

- Polanyi, K. (2020). *Suuri murros: Aikakautemme poliittiset ja taloudelliset juuret*. Tampere: Vastapaino.
- Räikkönen, T. (2011). The Greening of Work: How Green Is Green Enough? *Nordic Journal of Working Life Studies* 1(1), 117–133. <https://doi.org/10.19154/njwls.v1i1.2338>
- Salleh, A. (2009). Ecological debt: Embodied debt. Teoksessa Ariel Salleh (toim.) *Eco-sufficiency and global justice: Women write political ecology*. Lontoo: Pluto Press, 1–40. <https://doi.org/10.2307/jj.16275969.4>
- Siivonen, K., Cantell, H., Ihanainen-Rokio, O., Kurenlahti, M., Laakso, S., Latvala-Harvilahti, P., ... Salonen, A. O. (2022). Kestävyysmurroksen keinot. Teoksessa Tarja Halonen, Kaisa Korhonen-Kurki, Jari Niemelä, & Jaana Pietikäinen (toim.) *Kestävyyden avaimet*. Helsinki: Gaudeamus, 199–280.
- Smith, D. E. (2005). *Institutional ethnography: A sociology for people*. Lanham: Rowan Altamira.
- Standing, G. (2010). *Work after globalization: Building occupational citizenship*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Stavis, D. (2021). Labour Unions and Environmental Justice: The Trajectory and Promise of Just Transition. Teoksessa Brendan Coolson (toim.) *Environmental justice: Key issues*. Lontoo: Routledge, 249–265. <https://doi.org/10.4324/9780429029585-22>
- Taipale, T. & Houtbeckers, E. (2021). Kestävyyssajattelu ILO:n vihreän työn raporteissa ja työelämän tutkimus kestävyysmuutoksessa. *Työelämän tutkimus* 19(1), 5–30. <https://doi.org/10.37455/tt.102876>

